

KUIDAS PORTRETEERIDA KOOLKONDA?

Theoretical Schools and Circles in the Twentieth-Century Humanities. Literary Theory, History, Philosophy. Toim Marina Grishakova, Silvi Salupere. (Routledge Interdisciplinary Perspectives on Literature 32.) New York–London: Routledge, 2015. xii, 287 lk.

Marina Grišakoval ja Silvi Saluperel on tulnud suurepärase idee koondada ühte kogumikku analüütilised ülevaateartiklid XX sajandi humanitaarteaduste, konkreetsemalt kirjandusteooria, ajaloo ja filosoofia tähtsamatest koolkondadest ja ringidest. Idee on suurepärase, sest sellise fookusega üldkäsitlusi pole minu teada varem ilmunud. Kui vaadata koguteose sisukorda, siis võib koostajaid õnnitleda väga esindusliku ja õnnestunud autorkonna puhul: kirjutajate seast leiab nii elavaid klassikuid

(nagu Lubomír Doležel või Joseph Hillis Miller) kui ka valdkonna vaieldamatuid korüfeesid (nagu Patrick French, Renate Lachmann, Brian McHale või Jacques Revel). Nende tõdemustega võikski tänulik lugeja oma arvustuse lõpetada, sest on ütlema tagi selge, et sellise kaliibriga kogumikke, pealegi suures rahvusvahelises kirjastuses, avaldavad Eesti humanitaarid väga harva. Kuid poleks kindlasti koostajate ja autorite suhtes aus, kui piirduksin vaid välispidise kiitusega. Seega pakun järgmiseks valiku kriitilisi tähelepanekuid, mis lugemise käigus raamatu servadele tekkisid. Neid tuleb siiski lugeda eelnenud kiituse taustal.

Tundub, et suur osa tekkinud küsimustest saab alguse sellest, et kogumikul puudub sissejuhatus (nagu ka kokkuvõte), mis avaks koostajate taotlusi, defineeriks mõisteid ja selgitaks

valikuid. Piirdutud on vaid lühikese eessõnaga, mis püstitab küll mõned tänuväärased küsimused ja tutvustab põgusalt teose ülesehitust, aga ei paku paraku mingit tuge põhimõistete ega valikuprintsiipide osas.

Ent kuidas ikkagi piiritleda teose ainest? Mis on koolkond¹ (ingl *school*) ja ring (*circle*)? Mulle näib, et need mõisted on märksa keerulisemad ja problemaatilisemad, kui raamatu eessõnast ja sisustki nähtub. Esiteks tundub, et analüüsi huvides oleks vajalik kirjutada lahti kogu see rikkalik sõnavara, mida teadusmaailmas enese või teiste kollektiivseks nimetamiseks kasutatakse: *koolkond*, *ring*, *rühm(itus)*, *ühendus*, *liikumine*, *kogukond*, *võrgustik* jne. Teiseks on paslik eristada koolkondlikke enese- ja välisnimetusi. Mõnel puhul tituleerib üks või teine rühm teadlasi ise ennast uueks koolkonnaks, ringiks vms, tihti omistavad selle nimetuse aga kriitikud (teinekord poleemiliselt, nagu nt formalistide puhul, vt ptk 1) või tehakse seda hoopis retrospektiivselt (nt nn Bahitini ring, vt ptk 2). Kolmandaks tundub kohane eristada konkreetset koolkonda jne üldisemast teoreetilisest platvormist või mõttevoolust. Praegusel juhul on teosesse eksinud peatükk nn Poola strukturalismist (ptk 4), mis on iseenesest huviga loetav, ent mida ei anna kuidagi siduda koolkonna või ringi nimetusega. Neljandaks oleks huvitav eristada koolkondi nende päritolu ja iseloomu poolest: ühed koolkonnad on selgelt liidrikesksed, need sünnivad ühe konkreetse õpetlase eestvedamisel ja tema ümber (nt A. J. Greimas ja nn Pariisi semiootikakoolkond, vt ptk 5), teised kasvavad välja konkreetsest ajakirjast (nt *Tel Quel*, *Annales* ja *Lignes*, vt vastavalt ptk 6, 13 ja 14), kolmandad toimivad regulaarsete konverentside ja nendega seotud raamatusarjade ümber (nt *Poetik* und *Hermeneutik*, vt ptk 12), neljandad tõusevad aga esile ühe konkreetse institutsiooni, tavaliselt ülikooli rüpest

(nt Yale'i koolkond, vt ptk 7). Mõistagi esineb niisamuti koolkondi, kus kõik need neli tahku on rohkem või vähem põimunud, nagu näiteks Tartu–Moskva semiootikakoolkond (vt ptk 10).

Kuigi raamatu eessõnas koolkonna erinevatest defineerimis- ja liigitamisvõimalustest ei räägita, siis mõnes peatükis on sellest siiski juttu. Nii rõhutab J. Hillis Miller, et „koolkond” või „ring” on pigem kujundlik nimetus, mis peidab üldreeglina suurt sisemist kirevust (Yale'i koolkond on talle üks selline näide). Samuti toob ta välja, et koolkonnad on harva teadliku planeerimise tulem, pigem sünnivad need kavatsemata ja sattumuslikult (lk 115–116). Tartu–Moskva koolkonnale pühendatud peatükis meenutavad raamatu koostajad Boriss Uspenski 1987. aastal tehtud eristust koolkonna kahe määratluse vahel: 1) koolkond kui konkreetse programmi ümber tihedalt koondunud rühmitus, mis esitab ise ennast teatud tervikuna; 2) „koolkond” kui mõiste, mida kasutavad mõned välised vaatlejad, et kirjeldada mingi rühma tegevust, mida väljastpoolt tajutakse tervikuna, kuigi rühmaliikmed ise seda ei väida (lk 174). Uspenski sõnutsi liigitub Tartu–Moskva koolkond nimelt teise lahtrisse.² Tomáš Glanc rõhutab, et vene formalismist on kõige sobivam rääkida Jean-Luc Nancy pakutud kogukonna (pr *communauté*) mõistes, mis ei moodusta mitte orgaanilist tervikut, vaid pigem „singulaarsete võrgustiku” (lk 6). Praegusel kujul jäävad need üksikud olulised tähelepanekud siiski harali ja lugeja peab oma peas teose kontseptuaalse raami ise kokku panema.

Mõistete ja eesmärkide alamääratlemine põhjustab järgmise olulise küsimuse: mis loogika põhjal on valitud teoses käsitlemisele tulnud koolkonnad? Kokku kätkeb kogumik 14 peatükki, millest igaüks vaatleb üht konkreetset koolkonda, ringi vms. Lisaks eespool juba

¹ Eesti keeles lisandub veel see nüanss, et me eristame *kooli* ja *koolkonda*, samas kui suur osa keeli, sh inglise keel, seda ei tee.

² Selles seoses on ühtlasi kohane meenutada Peeter Toropi olulisi tähelepanekuid Tartu–Moskva koolkonnast, vt P. Torop, Tartu koolkond kui koolkond. – Keel ja Kirjandus 1994, nr 10, lk 579–591.

nimetatutele leidub raamatus artikleid Praha lingvistikaringist (ptk 3), Chicago kirjandusteooria koolkonnast (ptk 8), Genfi kirjandusteooria koolkonnast (ptk 9) ning Tel Avivi poeetika ja semiootika koolkonnast (ptk 11). Kui teha üldistav kokkuvõte, siis vähemalt kaks kolmandikku vaatlusalustest koolkondadest, ringidest jne liigitub kirjandusteooria ja semiootika valdkonda, lisaks üksiknäited filosoofiast ja ajaloo. Selle põhjal võiks väita, et kogumiku pealkiri on mõneti eksitav, seda nii üldpealkirjana (kus lubatakse ülevaadet XX sajandi humanitaarteaduste koolkondadest) kui ka alapealkirjana (kus täpsustatakse, et fookuses on kirjandusteooria, ajaloo ja filosoofia koolkonnad). Eriti üllatab, et väga mitmed filosoofiakoolkonnad on vaatlusest välja jäänud, olgu nimetatud kas või Frankfurdi koolkond, Viini ring või Cambridge'i intellektuaalse ajaloo koolkond, mille mõju ja tähtsus on kindlasti suurem kui Tel Queli või Lignes'i võrdlemisi lühiajalistel rühmitustel. Kirjandusteooria poole pealt oleks võinud eeldada 1980. aastatel esile tõusnud uushistoritsismi (ingl *New Historicism*) kaasamist, millel on kõik vajalikud koolkondlikud tunnused (oma liidrid, manifestid, ajakiri ja raamatusari). Sajandi algusest oleks olnud põhjendatud Ameerika uskriitika (*New Criticism*) käsitlemine. Ja seda nimekirja võib igauks ise jätkata. Mõistagi oleks naiivne eeldada, et üks kogumik suudab kaardistada kõiki tähtsamaid XX sajandi koolkondi kirjandusteoorias, ajaloo ja filosoofias, ent kummati eeldanuks valikute mingisugustki põhjendamist.³

Õigupoolest sigines lugemise käigus mulje, et selmet ette tõsta XX sajandi humanitaarteadused üldiselt (olgu või kolme suure valdkonnana), olekski võinud teose fookuse seada kitsamalt ja piirduda üksnes kirjandus- ja keeleteaduslike (sh semiootika) koolkondadega, sest põgusad põiked filosoofiasse ja aja-

³ Olgu öeldud, et niisamuti ei ole päris selge loogika, mille järgi peatükid on reastatud; kindlasti ei ole see läbivalt kronoloogiline, ent samuti ei osanud tuvastada temaatilist järjekorrad.

lukku jäävad teoses selgelt irdu. Võimalik, et veelgi parem olnuks keskenduda üksnes Vene ja Ida-Euroopa filoloogiliste koolkondade vaagimisele, sest need vajavad inglise keeles tõenäoliselt kõige enam tutvustamist ja nende käsitlused on tihti kogumiku kõige originaalsemad peatükid. Eriti hinnalised on need Läänes välja kujunenud strukturalismi ajaloo kaanoni täiendustena.

Mis puutub peatükkide sisusse, siis laias laastus jagunevad need kaheks: sise- ja välisvaatlusteks ehk memuaristlikeks ja analüütilisteks tekstideks. Üldiselt näib koostajate eesmärk olevat olnud eelistada kirjutajatena neid, kes on ise käsitletava koolkonnaga lähemalt või kaugemalt seotud. Kui tihata üldistada (piirid ei ole alati väga selged), siis kogumiku 14 peatükist vähemalt pooled on kirjutanud n-ö insaiderid, st inimesed, kes on ennast koolkonna rüpes teostanud või vähemalt sellest välja kasvanud. Nendest saab omakorda eristada kolme peatükki, mille on kirjutanud koolkonna mõjukad esindajad, kes on teadlikult valinud pigem mälestusliku laadi. Selle žanri parim näide on J. Hillis Milleri peatükk Yale'i koolkonnast (ptk 7), mis on selgelt omaelulooline tekst (ja sellisena mõistagi väga väärtuslik). Kuid samasse žanrisse kuulub ka Lubomír Doleželi peatükk Praha lingvistikaringist (ptk 3), mis sisaldab alapeatükki „Praha koolkonna õpetlased minu isiklikes mälestustes”. Selgelt autobiograafilise mündiga on niisamuti James Phelani ülevaade Chicago kirjandusteooria koolkonnast (ptk 8), kirjutatud koolkonna kolmanda põlve vaateveerult. Võimalik, et pikas perspektiivis muutuvad need mälestuslikud peatükid kogumiku kõige loetumateks, ent kogumiku kui terviku huvides sellised stiilikoikumised tingimata ei ole.

Kokkuvõttes tulebki tõdeda, et „Theoretical Schools and Circles in the Twentieth-Century Humanities” on põnev näide raamatust, mille osad on selgelt tugevamad kui tervik. Üksiti on iga peatükk paeluv lugemine, julgen oletada, et nii mõnigi koguteose kaastöö võib tulevikus muutuda laialt tsiteeritavaks,

tudengite kohustuslikuks kirjanduseks. Saab ainult siiralt tunnustada koostajate vaeva nii esindusliku seltskonna koondamisel ühise ürituse hüvanguks. Ühtlasi aga loodan, et ilmunud kogumik innustab teoreetilisi koolkondi senisest ulatuslikumalt uurima, et millalgi saaks

sündida tõeliselt süsteemne ja kontseptuaalselt väljapeetud üldkäsitlus XX sajandi humanitaarteaduste palet kujundanud teadusrühmitustest.

MAREK TAMM